

УДК 811.162.1

**СИНТАКСИЧНА ОСОБА В ІНФІНІТИВНОМУ РЕЧЕННІ
В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ****О. Р. Корпало**

*Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника;
факультет філології, кафедра слов'янських мов;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел.: +380 (342)59-60-63*

У статті в зіставному аспекті проаналізовано семантичну двоскладність інфінітивних односкладних речень, дію в яких здійснює конкретна або узагальнена особа. З'ясовано способи вираження синтаксичної особи в реченнях з експліцитним та імпліцитним давальним агенсивним.

***Ключові слова:** синтаксична особа, інфінітивне односкладне речення, давальний агенсивний, означена і узагальнена особа.*

У сучасному світі постійно посилюються контакти і взаємодія різних мов, що зумовлює появу зіставно-типологічних студій. Зіставна методика передбачає вивчення “як спільних, так і відмінних ознак переважно двох мов у їхньому синхронному вимірі” [3, с. 9]. Порівняння мов у типологічних виявах сприяє вирішенню багатьох проблем, пов'язаних із теоретичним осмисленням місця мови в ментально-культурологічних процесах загалом, із практичними потребами вивчення чужих мов, із зростанням масштабів перекладацької діяльності та й, зрештою, із поглибленим вивченням рідної мови. Структурно-семантичний підхід при кваліфікації мовних систем споріднених мов, до яких належать українська і польська мови, найбільш функціонально окреслений на граматичному рівні.

Синтаксична особа (особовість) – це багатоаспектна об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка разом з темпоральністю і модальністю формує речення як основну синтаксичну одиницю і виражає відношення сказаного до мовця, до адресата мовлення або до третьої особи (неучасника комунікативного процесу). Відображаючи відношення “діяч – дія”, агенсивне значення виявляється в контексті чи в умовах конкретної мовленнєвої ситуації і створюється семантико-синтаксичним характером речення. Якщо граматичний суб'єкт експліцитний (словесно виражений), особа постає як конкретна. Якщо граматичний суб'єкт не вербалізований, на суб'єкт зазвичай указує форма дієслова-присудка й особа при цьому постає як означена, неозначена чи узагальнена. При нульовому (з формально-граматичних позицій) суб'єктові з'являється граматична безособовість. Однак це не означає, що категорія синтаксичної особи (суб'єкт-діяч, агенс) в таких реченнях відсутня. Тому означений,

неозначений і узагальнений агенс убачаємо не лише в однойменних однокладних реченнях, а й у двоскладних, а також у т. зв. безособових та інфінітивних реченнях, оскільки в контексті предикативні одиниці можуть суміщати граматичну форму одних типів речень зі значеннями інших.

Своєрідність інфінітивних речень у системі однокладних зумовлена лексико-граматичною природою інфінітива, який зберіг деякі риси свого іменного походження (звідси – розмаїта палітра його синтаксичних функцій). Однак ще О. Потебня підкреслював, що “інфінітив тільки був колись іменем, але не залишився ним. Інфінітив < ... > – ім’я в етимологічному розумінні і вид дієслова в синтаксичному розумінні” [8, с. 338]. Сучасне розуміння речення дозволяє кваліфікувати інфінітивні речення з позицій семантико-синтаксичного синтаксису. В інфінітивних реченнях ідеться про потенційну дію, яку необхідно, бажано і т. ін. здійснити в майбутньому конкретній або узагальненій особі, тобто інфінітивні речення не є безагенсними, хоч форма головного члена не вказує на особу. На думку В. Лаврентьева, “варто говорити не про безособовість інфінітива, а про його інертність щодо категорії особи, морфологічної і навіть синтаксичної” [6, с. 17].

Якщо в східнослов’янському мовознавстві, зокрема в українському, термін “інфінітивні речення” є поширеним, то в польській лінгвістичній традиції конструкції з інфінітивом (*bezokolicznikiem*) вважаються еквівалентами речень (*równoważnikami zdań*). Трапляються, однак, і терміни на зразок “*konstrukcje z bezokolicznikiem*” [див.: 10; 11]; “*zдания z bezokolicznikiem niezależnym*” [див.: 12, с. 82-86; 13, с. 268]; “*bezpodmiotowe zdanie z bezokolicznikiem*” [14, с. 31]. Автори зазначених праць, розглядаючи конструкції з інфінітивом, в основному зосереджують свою увагу на його семантиці або на синтаксичній функції й зазвичай не виділяють як окремий різновид речень із незалежним інфінітивом. Так, Т. Ріттель, аналізуючи різні значення інфінітива, ілюструє свої висновки як реченнями з незалежним інфінітивом на зразок *Spać!*, так і в поєднанні з модальними словами типу *Treba było pilnować* чи в складі т.зв. ергативних конструкцій на кшталт *Nie chce mi się jeść. Zachciało mi się jeść*, “в яких агенсом є особовий займенник у давальному відмінку” [15, с. 160]. Ергативні конструкції з реальним підметом (*z podmiotem realnym*) у формі давального відмінка, що вказує на особу, яка є носієм дії чи стану, свого часу серед речень з інфінітивом виокремлювала Г. Конечна [12, с. 85-86].

Давальний відмінок у позиції семантичного суб’єкта в однокладному інфінітивному реченні є його облігаторним компонентом, хоч віднесеність предикативної ознаки до її носія виражається непрямо: суб’єкт реалізується не підметом, а додатком. “Ця особливість давального суб’єкта викликає суперечливі теоретичні судження: одні вчені розглядають його як еквівалент або аналог граматичного підмета (як це

маємо у польській мові. – О. К.), вважаючи всі конструкції з давальним суб'єкта двоскладними реченнями з логічним підметом, інші – навпаки, характеризують позицію давального із значенням носія стану як об'єкту або обставинно-об'єкту” [7, с. 95]. Безумовно, все залежить від того, з яких позицій аналізувати конструкції з незалежним інфінітивом – з позицій формального чи семантичного синтаксису.

В українстиці думку про семантичну двоскладність інфінітивного речення послідовно відстоював Л. Булаховський, наполягаючи на тому, що “єдиний засіб покінчити з усіма натягненими розумуваннями з приводу речень інфінітивного типу – це визнати, що в цих реченнях давальний відмінок, який називає носія відповідної дії, афективно зосередженої в інфінітиві, становить собою не що інше, як підмет до вираженого інфінітивом присудка” [2, с. 27]. Автори монографії «Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання» вважають інфінітивні речення одноядерно-двокомпонентними, “у яких незалежний інфінітив виражає дію, співвідносну з наявним чи домислюваним діячем” [9, с. 212]. При такому трактуванні підкреслюються дві визначальні риси інфінітивних речень: 1) з формально-граматичного погляду це одноядерні речення, тобто речення без підмета; 2) з семантичного погляду це двокомпонентні речення, бо в них, крім предиката, завжди мається на увазі суб'єкт. Саме на таке розуміння суті інфінітивних речень будемо опиратися в нашій роботі.

Вказівка на особу реалізується в інфінітивних реченнях конструктивно-синтаксичним способом. Зумовлений семантико-граматичною структурою односкладного речення давальний відмінок зі значенням суб'єкта вказує на віднесеність висловлення до конкретної особи, котрій приписується певний стан. Так, віднесеність до першої особи виражається особовими займенниками першої особи однини і множини: *A choć mi teraz siebie oczuża nie dostać* (= *nie mogę // не можу*) (J. Słowacki); *He nam na prę z tobą stani, nie nam діла твої судить!* (Т. Шевченко). На другу особу вказують особові займенники другої особи: *Tworumi świat wam, a nie wklonaję się światu* (А. Малишко); *Znam swoja wartosc jako czlowieka i nie wam mnie oceniać* (= *nie powinnięście oceniać // ви не повинні оцінювати*) (R. Biedroń); Віднесеність до третьої особи виражається особовими займенниками третьої особи або іменниками, наприклад: *Їхати їм було на південь, до моря* (О. Гончар); *Чи совам зборкати орла?* (М. Рильський); *Pewnie denerwowało ich, że to nie im pracować po godzinach* (= *powinni pracować // вони мусять працювати*) W. Dymny).

Речення такого типу Г. Арполенко трактує як “інфінітивні речення зі значенням об'єктивної необхідності, неминучості, невідворотності дії (“інфінітив + давальний агенсивний”)” [1, с. 20]. Давальний діючої особи в інфінітивних реченнях за значенням відіграє ту саму смислову роль, що й підмет – називний відмінок. Порівняйте: *не забути мені – я не забуду*; *йому відповідати – він відповідатиме*; *nie dostać mi – ja nie dostam*; *wam by krzyknąć – wy by krzyknęli*.

Давального агенсивного в структурі інфінітивного речення може й не бути, але він легко відтворюється з контексту, наприклад: *Годі лякатись! За діло святеє сміло ми будемо йти* (Б. Грінченко) – суб'єкт дії другого речення (*ми*) підказує, що давальним агенсивним у першому міг бути займенник *нам*. Відсутність давального агенсивного характерна для неповних речень, зокрема для підрядних частин складнопідрядних речень із підрядними мети, рідше – з підрядними інших видів, наприклад: 1) *Przykryłem się cienutką pierzyczyną aż po samą głowę, żeby jak najprędzej zasnąć* (J. Morton); 2) *Zupełnie tak jakby słońce przebiło blaszany dach i strop, żeby z powietrza ulepić fantasmagorię* (A. Stasiuk); 3) *Modliła się, żeby nie czuć nienawiści. Nic więcej* (Z. Nałkowska). На потенційного агенса у підрядних інфінітивних частинах указують форми дієслів-присудків головної частини, зокрема: у першому реченні – це 1-а особа однини чоловічого роду; у другому – 3-я особа однини середнього роду; у третьому – 3-я особа однини жіночого роду.

Давальний суб'єкта частіше граматично імпліцитний і в реченнях, що виражають модальне значення бажання дії з конотаціями сумніву, роздуму і т. ін., тому що інфінітивні речення зі значенням бажання передусім асоціюються з першою особою, якщо прямих вказівок на особу немає. “Це впливає, очевидно, з певної суб'єктивності самого бажання” [5, с. 62], пор., наприклад: *Плакати б, та встидно* (П. Мирний); *“Wziąć by pałę i walić nią was po łbie” – mówił Kani Breźniew, osoba też niewątpliwie kompetentna* (L. Bójko); *Urodzić dziecko, czuć je przy sobie, słabe, ciepłe i bezradne...* (Z. Kossak).

Тяжіння до вказівки на першу особу при відсутності давального агенсивного виявляють і питальні інфінітивні речення, наприклад: *Можже, краще зараз промовчати?* (О. Гончар); *Boże, co robić, co robić? Powiedzieć, że wpadłem tylko po sąsiedzku z wizytą do dawnego szkolnego kolegi?* (M. Sokołowski). Очевидно, саме модальне значення невпевненості в аспекті категорії особовості акцентує на тому, що дія-стан співвідноситься з особою мовця, який розмірковує про щось.

Без давального агенсивного вживаються інфінітивні речення, які виражають категоричний наказ, допоміжну функцію при цьому виконує спонукальна інтонація. Інфінітив у таких реченнях функціонально збігається зі значенням форм наказового способу і тому найчастіше асоціюється з адресатом, наприклад: *Годі **снати!** Всі із хати – праця всюди – жде лиш час* (В. Чумак); *– No, dobry piesek, dobry... **A teraz leżeć! Leżeć!*** (J. Machulski); *Nieprawda, **milczeć!** Do dzieła, Arturku, do dzieła!* (S. Mrozek). Суб'єкт при цьому підказується ситуацією, контекстом або (як в останньому прикладі) наявністю звертання – іменника у кличному відмінку, що називає потенційного виконавця дії.

У конструкціях спонукальної модальності, що виражають наказ, побажання, прохання, суб'єкт частіше узагальнений, чому сприяє як відсутність давального агенсивного, так і певна декларативність змісту

речення, наприклад: *Творити світ, а не вклонятись світу* (А. Малишко); *Не відступити. І не покласти лжу на струни* (Л. Костенко). *Pracować, pracować, nie myśleć o głupstwach!* (А. Zbych); *Nie słysząc nas, nie widać, nie znamy własnych dusz* (J. Brzechwa). Не випадково такий різновид інфінітивних речень доволі поширений у прислів'ях і приказках: *Доки не впріти, доти не вміти*; *Без діла сидіти, можна одубіти*; *Ні врізати, ні допочити*; *Bodaj dać, a nie brać*; *Jednym strzelaniem dwa ptaki ubić*; *Kiedy spaść, to z dobrego konia*. Центр ваги в інфінітивних реченнях переноситься на саму дію і вказує на узагальненого її виконавця, внаслідок чого зростає експресивність сказаного.

Інший тип інфінітивних речень із узагальненим значенням становлять ті, що мають не модальне, а власне констатаційне, описово-розповідне значення, як-от із дієсловами *widać, słysząc, czuć, znać* тощо, які, на відміну від української мови, у польській мові є частовживаними [4, с. 71], наприклад: *Tylko słysząc, widzieć, czuć. I jak w piosence grupy "Pod Budą": jeść, pić, kochać. Jedno na raz. I mieć opróżnioną z myśli głowę. Nie planować, co potem i jeszcze potem* (S. Raduńska); *Prawie nie znać nilfgaardzkiego akcentu w nilfgaardzkim nazwisku* (A. Sapkowski). Такі інфінітиви сприймаються як назви дій-процесів, не зв'язані з тим або іншим конкретним часом, способом чи особою, і синтаксично максимально наближаються до віддієслівних іменників, через що це легко поєднуються з дієслівною зв'язкою, наприклад: *Przez kilkucentymetrową szparę widać było białą małą, czerwoną chorągiewkę* (Z. Smektała); *Nie znać było w nim skruchy, raczej gniewny opór* (Z. Kossak).

Таким чином, розгляд семантичних особливостей інфінітивних речень в обох мовах засвідчує, що вони є двокомпонентними (не двоскладними у формально-граматичному аспекті), тобто інфінітивні речення не є безагенсними: виконавець дії, активний діяч у них завжди мається на увазі та є конкретним у реченнях із давальним агенсивним. Імплицитність потенційного суб'єкта не свідчить про його відсутність: агенс або відновлюється з контексту, тобто так чи інакше є означеним, або мислиться як узагальнений, якщо немає морфологізованих вказівок на нього.

Література

1. Арполенко Г.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові / Г.П. Арполенко, В.П. Забеліна. – К.: Наукова думка, 1982. – 131 с.
2. Булаховський Л.А. Питання синтаксису простого речення в українській мові / Л.А. Булаховський // Дослідження з синтаксису української мови. – К., 1958. – С. 5-28.
3. Кононенко В.І. Зіставно-типологічне вивчення сучасної української мови / В.І. Кононенко; за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка // Зіставно-типологічні студії: українська мова на тлі споріднених мов: [монографія]. – К. – Івано-Франківськ – Варшава, 2015. – С. 8-18.

4. Кононенко І.В. Типологія односкладних речень в українській і польській мовах / В.І. Кононенко // *Studia Ucrainica Varsoviensia*. – 2014. – №2. – С. 63-73.
5. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л.А. Булаховсько-го. – К.: Рад. школа, 1951. – Т.2: Синтаксис. – 408 с.
6. Лаврентьев В.И. Категория синтаксического лица в современном русском языке: автореф. дисс. на соиск. уч. степени докт. филол. наук / В.И. Лаврентьев. – М., 2013. – 43 с.
7. Плющ М.Я. Граматика української мови: у 2 ч. Ч.1. Морфеміка. Слово-твір. Морфологія / М.Я. Плющ. – К.: ВД „Слово”, 2010. – 327 с.
8. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. / А.А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. 1-2. – 536 с.
9. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
10. Bartnicka B. Funkcje semantyczno-składniowe bezokolicznika we współczesnej polszczyźnie / B. Bartnicka. – Wrocław, 1982. – 253 s.
11. Grzegorzczukowa R. Wykłady z polskiej składni / R. Grzegorzczukowa. – Warszawa: PWN, 2004. – 159 s.
12. Koneczna H. Funkcje zdań jednoczłonowych i dwuczłonowych w języku polskim / H. Koneczna // *Problemy składni polskiej. Studia * dyskusje * polemiki z lat 1945-1970*. – Warszawa: PWN, 1971. – S. 60-92.
13. Nauka o języku dla polonistów / pod. red. Stanisława Dubisza. – Warszawa: Wydawnictwo „Książka i Wiedza”, 2002. – 624 s.
14. Polański K. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / K. Polański. – Wrocław, 1999. – 732 s.
15. Rittel T. Kategoria osoby w polskim zdaniu / T. Rittel. – Warszawa – Kraków, 1985. – 320 s.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 12.03.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Лесюком М. П.*

THE SYNTACTIC PERSON IN THE INFINITIVE SENTENCE IN THE MODERN UKRAINIAN AND POLISH LANGUAGES

O. R. Korpalo

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76018, Ivano-Frankivsk, Shevchenko str., 57; ph. +380 (342) 59-60-63:*

The author of the article analyses the semantic two-member of the infinitive one-member sentence in which the action must be done by a particular or a generic person. The methods of expressing the syntactic person in the sentences with the explicit and implicit dative case are studied.

Key words: *syntactic person, infinitive one-member person, dative agentive, particular and generic person.*